

DIGITAL CHALLENGES OF SOCIAL ECONOMY IN BULGARIA

Maria Ilcheva

Veliko Tarnovo University “St. Cyril and St. Methodius”, Bulgaria, mkilcheva@abv.bg

Abstract: Digital transformation of economy and society is a key factor for the digital future of Europe. Digital technology is changing people’s lives and at the same time opens new horizons for all sectors and all people. A leading priority for the European Union is to build a society powered by digital solutions that are strongly rooted in our common values, and that enrich the lives of all of us. However, the digitalization is very important for the social economy sector, which empowers solidarity and inclusive society throughout Europe.

The report reviews the contemporary challenges of digital transformation of social economy in Bulgaria and the perspectives for its future development. Key factor for the digital transformation of social economy is the European policy for green, digital and social Europe. The author is analyzing the status of Bulgarian economy and society in relation to digital transformation, while outlining the future applications related with silver economy, digital labour platforms, digital innovation hubs and artificial intelligence.

The report analyses the unequal development of digital skills and use of digital technologies, which influences the level of digital transformation in the different member states. Looking into the European Digital economy and social index (DESI) which monitors Europe's overall digital performance and digital competitiveness of European countries for 2020 is that Bulgaria is standing at the last position with a huge lag behind the average European levels. The author is defining the key sectors within social economy, which are expected to generate growth with an intensive application of ICT such as health and social services, medical robots and telemedicine, in addition to public social innovations including the smart cities and Internet of things.

The process of digital transformation of social economy can be related with few directions such as: application of ICTs in providing services in social economy; Using Internet for selling goods/service from social economy – electronic trading; artificial intelligence in social economy; social media to mobilize the communities/social marketing; platforms for sharing economy; providers of digital/cloud services.

However, the challenges for the digital transformation of social economy are becoming more important in terms of investing in digital skills and infrastructure, and at the same time balancing the social impact and the value for society.

Keywords: digital social economy, digital transformation, sharing platforms

ДИГИТАЛНИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД СОЦИАЛНАТА ИКОНОМИКА В БЪЛГАРИЯ

Мария Илчева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, България, mkilcheva@abv.bg

Резюме: Дигиталната трансформация на икономиката и обществото са ключов фактор за цифровото бъдеще на Европа. Цифровите технологии променят живота на хората и в същото време отварят нови хоризонти за развитието на всички сектори и всички хора. Водещ приоритет за Европейския съюз е да изгради общество, което е подкрепяно от цифровите технологии, които се дълбоко вкоренени в общите ценности и които улесняват живота на всички. В същото време дигитализацията е много важна за сектора на социалната икономика, който насърчава солидарността и приобщаващото общество.

Настоящият доклад разглежда съвременни предизвикателства пред цифровата трансформация на социалната икономика в България и перспективите за бъдещо развитие на сектора. Ключов фактор за дигитална трансформация на социалната икономика са политиките на Европейския съюз за зелена, цифрова и социална Европа. Key factor for the digital transformation of social economy is the European policy for green, digital and social Europe. Авторът разглежда нивото на развитие на Българската икономика и общество по отношение на дигиталната трансформация, като едновременно с това дефинира бъдещото развитие на сектора чрез приложение на информационните технологии в сребърната икономика, дигиталните трудови платформи, дигиталните иновации и изкуствения интелект.

Докладът анализира неравномерното развитие на цифрови умения и използването на дигитални технологии, които оказват влияние върху нивото на дигитална трансформация в различните страни членки. Вглеждането

в индекса за навлизане на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI) който проследява дигиталното приложение на Европейско ниво и дигиталната конкурентност на всяка страна за 2020 г. показва, че България трайно заема последно място, като изостава драстично от средните нива за Европейския съюз. Авторът дефинира ключови сектори до социалната икономика, които се очаква да генерират растеж в резултат на интензивно прилагане на информационни технологии, като здравни и социални услуги с високо приложение на ИКТ – медицински работи и телемедицина, както и публични социални иновации, като тук се включва концепцията за „умни градове“ и интернет на нещата (IoT).

Процесът на дигитална трансформация на социалната икономика се свързва с няколко ключови посоки, като Приложение на ИКТ в предоставяне на услуги в социалната икономика; Използване на Интернет за продажба на продукти/услуги - електронна търговия; изкуствен интелект; социални медии за мобилизиране на общности/социален маркетинг; Платформи за споделена икономика и дставчици на цифрови/облачни услуги

Въпреки бума и скоростното навлизане на дигиталните технологии като облачни технологии и дигитални платформи, представителите на сектора на социалната икономика са категорични, че трансформацията им потенциал ще зависи от нивото на технологична достъпност и социалния ефект, който генерират .

Ключови думи: дигитална социална икономика, цифрови предизвикателства, споделени платформи

1. УВОД

Всички ние сме свидетели как дигитализацията променя ежедневието ни – начина, по който участваме в трудова заетост, новите тенденции за правене на бизнес и ползването на публични услуги по електронен път. Всеки ден сме свидетели на технологични промени и иновации, които имат за цел да подобрят живота на всички. В същото време е очевидно, че дигиталната трансформация не се случва на равни скорости за всички групи от обществото, а напротив – тя води до задълбочаване на социалните неравенства. Какви са тенденциите за дигитално развитие на социалната икономика в България и какви са предизвикателствата, които могат да ограничат социалното въздействие на дигиталните технологии. Целта на настоящия доклад е да се дефинират тенденциите за дигитална трансформация и предстоящите предизвикателства пред социалните предприемачи в България, така че да останат конкурентни и да продължат да помагат на хората в неравностойно положение. Безспорно, социалните предприемачи ще бъдат изправени пред редица предизвикателства, много от които свързани с нарастващо противоречие между технологиите и социалния ефект. От една страна социалните предприемачи трябва да са достатъчно гъвкави и иновативни, за да са конкурентни на пазара, а от друга – трябва да запазят връзката си с общността и да увеличават социалната добавена стойност.

Дигиталната трансформация на икономиката и обществото е ключова за постигане на цифрово бъдеще на Европа. То обхваща всичко - от киберсигурността до критичните инфраструктури, от цифровото образование до уменията, от демокрацията до медиите, като това е обединяващият приоритет за постигане на зелена, приобщаваща и социална Европа³. Актуалният процес на дигитална трансформация в Европа се характеризира със следните ключови тенденции:

- Турбулентна и всеобхватна дигитална трансформация на икономиката на Европа;
- Неравномерно разпределение – само 20% от МСП в Европа са високо дигитализирани;
- Различна скорост на въвеждане на електронно управление - 75% електронни публични услуги в някои европейски държави до под 30% в други⁴;
- Увеличаване на дигиталното изключване и неравенство;

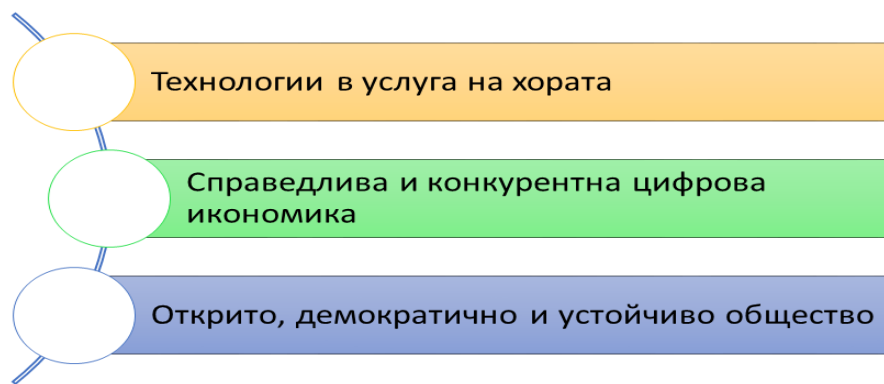
Кризата с COVID-19 потвърди необходимостта от ускоряване на цифровата трансформация във всички икономически и социални сектори.

2. ДИГИТАЛНАТА ТРАНСФОРМАЦИЯ ВЪВ ФОКУСА НА ЕВРОПЕЙСКИТЕ ПОЛИТИКИ

Стратегиата на ЕС в областта на цифровите технологии има за задача да накара цифровата трансформация да работи в полза на хората, икономиката и планетата в съответствие с ценностите на ЕС. В политиките за създаване на Единен дигитален пазар Европа признава, че глобалната икономика в световен мащаб се трансформира в дигитална, като социалната икономика не трябва да изостава от този процес, а напротив, ключово е да се приемат политики и мерки за насърчаване приложението на ИКТ, използването на интернет базирана търговия, както и дигитализация на социалните услуги. Европейската стратегия за цифрова трансформация, приета през 2020 г. предвижда три посоки на действие, посочени на фигура 1:

³ Приоритети на ЕК, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age_bg

⁴ European Commission, European Digital Innovation Hubs in Digital Europe Programme – draft working document, 2019

Фигура 1: Принципи на Европейска стратегия за цифрова трансформация⁵

Друг ключов инструмент на ЕС, насочен към инвестиции в цифрови умения е програмата „Цифрова Европа“⁶. Тя ще подкрепя развитието на задълбочени цифрови умения с цел да се способства за внедряването на тези технологии в цялата икономика, както и да се укрепи цифровият капацитет на доставчиците на образование. Друга инициатива на Европейската комисия е подготвяния законодателен акт за цифровите услуги, с който ще бъдат осъвременени разпоредбите за отговорността и безопасността на цифровите платформи, услуги и продукти и ще бъде завършен общият цифров единен пазар.

Европа има ясна визия и рамка за надежден изкуствен интелект, основан на високи постижения и доверие, представена в Бяла книга за изкуствения интелект, приета през 2020 година⁷. Тя има за цел, чрез партньорство между частния и публичния сектор, да се мобилизират ресурси по цялата верига за създаване на стойност и да се създадат правилните стимули за ускореното разгръщане на изкуствения интелект. Очакваните ползи от насърчаването на изкуствения интелект са многобройни както за гражданите, например по-добро здравеопазване, по-безопасни и по-чисти транспортни системи, по-добри обществени услуги, така и за икономиката и гарантиране на гражданските права.

Друга новост на европейско ниво е въвеждането на Европейски цифрови информационни центрове⁸, които ще играят централна роля в процеса на насърчаване разпространението на изкуствен интелект, високо производителни компютри и киберсигурност, както и други високотехнологични продукти и инициативи на публичните организации. Те са планирани като структури по модела „едно гише“, което подпомага компаниите да станат по-конкурентни по отношение на техните бизнес процеси, продукти или услуги, в които използват дигитални технологии, както и да им предоставя достъп до техническа експертиза и експериментирание, за да се следва принципа „тестване преди инвестиране“. Европейските цифрови иновационни центрове ще предоставят и иновационни услуги, като съвети за достъп до финансиране, обучение и развитие на умения, необходими за успешна дигитална трансформация.

За да се отключи потенциала за растеж едновременно на единния дигитален пазар и на социалната икономика, трябва ясно да се осъзнае, че не само социалната икономика има полза от този процес, а напротив и обществото има полза от дигиталната трансформация на социалната икономика, защото по този начин ще се увеличат социалните ползи. Важна предпоставка за това е да се адаптират структурите на социалната икономика за равноправно участие в единния дигитален пазар, за да се използва потенциала на социалната икономика за запазване на Европейския социален модел и увеличаване на благосъстоянието на гражданите⁹.

2.1. България в процеса на дигитална трансформация

Въпреки сериозните инвестиции и поставянето на дигиталната трансформация във фокуса на европейските приоритети, то дигитализацията се характеризира с доста неравно разпределение по сектори и държави. България сериозно изостава от този процес, като категорична илюстрация на тази негативна тенденция е

⁵ European Commission, (2020) Shaping Europe’s digital future

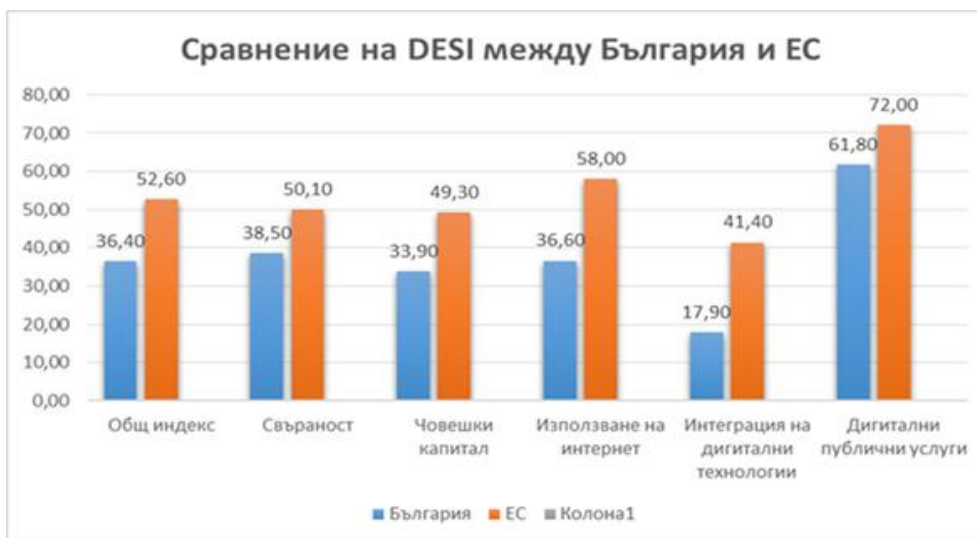
⁶ Програма „Цифрова Европа“ 2021 – 2027, <https://www.mtict.government.bg/bg/category/273/programa-cifrova-evropa-2021-2027>

⁷ Европейска комисия, (2020), Бяла книга за изкуствения интелект – Европа в търсене на високи постижения и атмосфера на доверие, COM (2020) 65

⁸ Европейски цифрови информационни центрове в рамките на програмата „Цифрова Европа“, работен документ на ЕК от 20.11.2019 г.

⁹ ICT – enabled social innovation, evidence and prospective, JRC science for policy research, 2017

Индекс за навлизане на цифровите технологии в икономиката и обществото¹⁰. Европейския индекс DESI отчита пет измерения – свързаност, човешки капитал, използване на Интернет, интеграция на дигитални технологии и дигитални публични услуги, като България трайно заема последното 28-мо място в ЕС. Задълбочава се тенденцията за едно от най-ниските нива на дигитални умения в ЕС, като % от населението с основни дигитални умения в България е 29% при средно 58% за ЕС¹¹. Друга сфера, в която България показва сериозно изоставане е по показател интеграция на дигитални технологии, където заемаме последно място.

Фигура 2: Сравнение на индекс DESI между България и ЕС

Тук се включват продажби от малките и средни предприятия през интернет – само 7% в България, при 18% средно за ЕС. Едва 2% от оборота в България се формира от електронна търговия, а при използването на социални медии от бизнеса за България процентът е 10%, спрямо 25% средно за ЕС.

Въпреки, че с настъпване на глобалната здравна пандемия с Covid-19 през 2020 година се интензифицира онлайн обучението и онлайн търговията, то според индекса DESI за 2020 г, България запазва негативна тенденция за провеждане на онлайн курсове (3% за България спрямо 11% средно за ЕС), както и онлайн пазаруване – 31% за България при средно ниво 71% за ЕС.

За преодоляване на сериозните дисбаланси между България и Европейския съюз, българското правителство прие „Стратегия за цифрова трансформация на България за периода 2020 – 2030 г“, като обобщена политическа рамка, в която намират място Националната програма „Цифрова България 2025“, приоритетите на „Националната програма за развитие България 2030“, както и редица други национални стратегически документи¹². В стратегията се отчита, че цифровата трансформация е необходим процес на технологично развитие на България за създаване на условия за иновации и растеж на бизнеса, повишаване ефективността на работната сила, конкурентоспособна цифрова икономика и висок стандарт на гражданите.

Отчитайки схващането, че социалната икономика се характеризира със значителна ориентация и интерес към внедряване на иновации, много от които базирани на ИКТ, то все още липсват сериозни доказателства за перспективите пред дигитализация на сектора. Несъмнено обаче, всички европейски и национални политики потвърждават, че технологичните иновации трябва да вървят ръка за ръка със социалните иновации, като пресечната точка за това е социалната икономика.

3. ДИГИТАЛНА СОЦИАЛНА ИКОНОМИКА

В близко бъдеще се очаква цялостна дигитална трансформация на социалната икономика, като този процес е свързан с нарастване на търсенето на определени електронни продукти и услуги, както и развитие на сектори с висок потенциал за социалната икономика. Като такива сектори могат да се определят сребърната икономика, която включва услуги за активно остаряване в добро здраве, като силен аргумент за това е

¹⁰ DESI – Digital economy and society index at EU level, measured every year

¹¹ Данни за индекс DESI от 2020 г, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi>

¹² Стратегия за цифрова трансформация на България за периода 2020 – 2030 г, приета с Решение № 493 на Министерския съвет от 21.07.2020 г., <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1318>

прогнозата на ЕК, че до 2050 г, един на всеки трима европейци ще бъде на възраст над 65 години¹³. Друг ключов сектор за социалната икономика са здравни и социални услуги с високо приложение на ИКТ – медицински работи и телемедицина, както и публични социални иновации, като тук се включва концепцията за „умни градове“ и интернет на нещата (IoT)¹⁴. Социалните предприемачи поради своята гъвкавост могат да бъдат много конкурентни при предоставяне на дигитален маркетинг и услуги за креативните индустрии. Друг сектор с тенденция на растеж, който е ключов за социалната икономика са споделени платформи и платформи за социално инвестиране, както и цифрови платформи за труд/заетост. Всичко това попада в широкото разбиране на концепцията за „споделена икономика“. „Достъп“, „споделяне“ или „платформа“ са термини, описващи така наречената икономика на основата на споделянето – нова форма на организиране на производството и на достъпа до стоки и услуги, или наричана още икономика на сътрудничеството¹⁵. При тази социална иновация бизнес партньорите не разчитат на трета страна за определяне на цените или управление на процесите.

Споделената икономика има голям ръст в Европа, като според Европейската комисия дела на такъв тип икономика почти се изравнява с ръста на традиционната икономика. Някои експерти изчисляват, че в бъдеще икономиката на сътрудничеството може да носи допълнително 160 - 572 милиарда евро на икономиката на ЕС¹⁶. Чрез този нов бизнес модел стоки и услуги се търгуват на основата на достъпа и споделянето, а не на собствеността. Този процес може да бъде организиран от компания, която притежава ресурсите или чрез платформи, които просто свързват собственици/доставчици на услуги и потребители¹⁷.

Процесът на дигитална трансформация на социалната икономика се свързва с няколко основни приложения на информационните технологии, като това са:

- Приложение на ИКТ в предоставяне на услуги в социалната икономика;
- Използване на Интернет за продажба на продукти/услуги - електронна търговия;
- Приложение на изкуствен интелект;
- Използване на социални медии за мобилизиране на общности/социален маркетинг;
- Платформи за споделена икономика;
- Доставчици на цифрови/облачни услуги

Тази тенденция се засилва и от широкото използване на социалните мрежи, които стимулират споделянето на информация и стоки и услуги, които стават широко достъпни чрез цифровите технологии. Широкото навлизане на дигитални платформи и платформи за заетост и споделена икономика, се обяснява с улеснения достъп, където действията са улеснявани от дигитални платформи, които създават отворен пазар за временно използване на стоки или услуги¹⁸. Тези услуги обикновено се предоставят онлайн, както от професионални доставчици на услуги, така и от частни лица.

Друго поле с широко приложение на информационните технологии, което се приема като част от социалната икономика, адресираща европейските предизвикателства със застаряващо население, е използването на ИКТ технологии за превенция, диагностика и лечение. Пандемията с ковид – 19 допълнително ускорява процеса на широко използване на Изкуствен интелект – термометър с изкуствен интелект, умни приложения за поддръжка на здравни данни, софтуер и приложения за социално дистанциране, смарт камери, чатбот системи – интелигентни приложения с виртуален асистент и други блокчейн технологии¹⁹.

Ползите от дигитализация на социалната икономика са безспорни, като трябва да се отчитат и ключовите измерения на информационните технологии в социална икономика, свързани с четири области с потенциал за развитие, посочени на фиг. 3:

¹³ Европейска комисия, Стратегия за сребърната икономика, 2018 г.

¹⁴ Стратегия за развитие на изкуствения интелект в България до 2030 г. предвижда широко разпространение на интернет на нещата (IoT) – умни устройства, свързани в Интернет

¹⁵ В Европейския съюз се използва термина икономика на сътрудничеството - collaborative economy

¹⁶ Европейска комисия, Европейска програма за икономика на сътрудничеството, COM(2016) 356

¹⁷ Balaran, B. Fair Share, Reclaiming power in the sharing economy, 2016, Innovative UK

¹⁸ Digital labour platforms in Europe, Numbers, profiles and employment status of platform workers, JRC, 2019

¹⁹ European Commission, “New technologies and digitalization: Opportunities and challenges for the social economy and social economy enterprises” (2020)

Фигура 3: Ключови приложения на ИКТ в социалната икономика

4. ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД СОЦИАЛНАТА ИКОНОМИКА

Основни предизвикателства за дигитална социална икономика в България са свързани с недостатъчните цифрови и дигитални умения, което се отчита и като основно предизвикателство на ниво Европейски съюз²⁰. Дигитализацията и глобализацията водят до нарастващо търсене на нови умения, както от страна на работодатели, така и от страна на служителите. Особена важност придобиват комбинации от технически и социални умения, които правят превръщането на човешкия ресурс в най-ценния капитал за социалната икономика²¹. Огромно предизвикателство за социалната икономика е тези технически умения да бъдат допълвани от така наречените „меки умения“, което изисква огромни инвестиции за обучение и развитие на нужните умения и компетенции. Друго огромно предизвикателство е свързано с недостатъчна връзка между социалната икономика и дигиталния сектор, което обяснява и слабото приложение на ИКТ в социалния сектор. Първопричина за това е липсата или недостатъчно финансиране за внедряване на ИКТ в предприятията от социалната и солидарна икономика. Като трето ключово предизвикателство за дигитализация на социалната икономика може да се определи недостатъчната информация и познания в сектора на социалната икономика за възможностите на информационните технологии и изкуствения интелект, или по-общо как с ограничени ресурси да се правят ефективни инвестиции в дигитализация. В същото време не са за пренебрегване възможностите за ускоряване на дигиталната трансформация на социалната икономика в България. Конкретни препоръки в тази посока са следните:

- Създаване на лесно достъпни курсове за базисни дигитални умения за социалния сектор и социалната икономика;
- Информационна инфраструктура и технологична подкрепа на социалните предприятия;
- Разработване на политики и финансови механизми за подкрепа на ускорено внедряване на социални иновации с ИКТ;
- Организиране на живи лаборатории (Living Labs) и дигитални информационни центрове, чрез които социалните предприятия да запознават с примери за успешно използване на ИИ продукти и услуги²²;
- Създаване на условия за финансиране на иновационни лаборатории в социалната икономика, с цел тестване на нови ИКТ технологии;
- Създаване на организирани онлайн платформи за достъп и споделяне на данни, предлагане на продукти и услуги от социални предприятия.

Като адекватна и навременна мярка за подобряване на процеса на дигитализация на социалната икономика в България могат да се определят намеренията на Министерство на труда и социалната политика да създаде регионални фокус-точки, с цел модернизиране на предприятията на социалната и солидарна икономика, като е заложено финансиране по националния план за възстановяване и устойчивост²³. Чрез проекта ще се съдействие за дигитализацията на процесите на работа на социалните предприятия, както и ще се

²⁰ Индекс за навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI), 2020 г.

²¹ Илчева, М. „Дигитална трансформация на социалната икономика–перспективи и предизвикателства“, Сборник доклади от Годишна университетска научна конференция, том 7, Издателски комплекс на НБУ „Васил Левски“, 2020, стр. 241-250

²² Laurea journal, 2019, Living labs: from abstraction to implementation, <https://journal.laurea.fi/living-labs-from-abstraction-to-implementation-case-circ4life-living-labs/#7d766aaf>

²³ Национален план за възстановяване и устойчивост, <https://www.nextgeneration.bg/>

подпомогне въвеждането на индивидуализирани дигитални (софтуерни/хардуерни) решения в предприемаческите модели. Друг очакван принос за ускоряване на дигитализацията е създаването на дигитална платформа (екосистема) за насърчаване на социалната и солидарна икономика.

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В бързо променяща се глобализирана икономика и общество, цифровите услуги, дигиталните технологии и възможности за свързаност, предоставяни чрез европейския дигитален пазар, могат значително да подпомогнат растежа и развитието на социалната икономика, нейното разнообразие и принос към европейския пазар, като по този начин насърчат потенциала на социалната икономика за създаване на работни места, социално включване и добавена стойност към устойчив и включващ растеж. Не трябва да се пренебрегва факта, че разликите в знанията и технологиите обясняват повече от 60% от разликите в доходите и растежа на отделните държави. В същото време едно от сериозните предизвикателства пред социалната икономика е как да намали дигитално разделение в обществото. Редица експерти и анализатор потвърждават, че дигиталните умения са ключови в борбата с дигиталното изключване. В тази връзка силно притеснителен е факта, че над 1/3 от европейците в активна трудова възраст не притежават основни дигитални умения, въпреки че повечето работни места изискват базисни ИТ умения, като само 31% притежават умения за работа с Интернет²⁴.

В днешната и утрешната цифрова икономика хората трябва да заемат централно място. Очаква се, че през следващите 5 години само изкуственият интелект и роботиката ще създадат почти 60 милиона нови работни места в световен мащаб, а много работни места ще се променят или дори ще изчезнат. Новите технологии ще генерират нови възможности за работа и ще позволят по-гъвкави условия на труд, но трябва да гарантираме, че новите работни места са също така качествени и че хората разполагат с необходимите умения, за да ги попълнят

Въпреки бум и скоростното навлизане на дигиталните технологии като облачни технологии и дигитални платформи, представителите на сектора на социалната икономика са категорични, че трансформацията им потенциал ще зависи от нивото на технологична достъпност и социалния ефект, който генерират²⁵. Все по-често социалната икономика ще е изправена пред избора на непредсказуеми технологични промени и социална реакция на тези промени, като нейната способност да извлича най-добрите иновации, носещи най-висок социален ефект, ще гарантира освен дигитална и социална трансформация на обществото.

ЛИТЕРАТУРА

- Balaran, B. (2016). Fair Share, Reclaiming power in the sharing economy, Innovative UK
- (2019). Digital labour platforms in Europe, Numbers, profiles and employment status of platform workers, JRC, European Commission, (2020). “New technologies and digitalization: Opportunities and challenges for the social economy and social economy enterprises”
- European Commission, (2019). European Digital Innovation Hubs in Digital Europe Programme – draft working document,
- European Commission, (2018). Employment and Social Developments in Europe, Annual Review 2018, Luxembourg: Publications Office of the European Union,
- European Commission, (2020). “New technologies and digitalization: Opportunities and challenges for the social economy and social economy enterprises”
- European Commission, (2020). Shaping Europe’s digital future
- (2017). ICT – enabled social innovation, evidence and prospective, JRC science for policy research, Laurea journal, (2019). Living labs: from abstraction to implementation, <https://journal.laurea.fi/living-labs-from-abstraction-to-implementation-case-circ4life-living-labs/#7d766aaf>
- Европейска комисия, (2020). Бяла книга за изкуствения интелект – Европа в търсене на високи постижения и атмосфера на доверие, COM (2020) 65
- Европейска комисия, (2018). Стратегия за сребърната икономика
- Европейски цифрови информационни центрове в рамките на програма „Цифрова Европа“, работен документ на ЕК от 20.11.2019 г.
- Европейска комисия, (2016). Европейска програма за икономика на сътрудничеството, COM(2016) 356

²⁴ European Commission, Employment and Social Developments in Europe, Annual Review 2018, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2018

²⁵ European Commission, “New technologies and digitalization: Opportunities and challenges for the social economy and social economy enterprises” (2020)

- (2020). Индекс за навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI)
- Илчева, М. (2020). „Дигитална трансформация на социалната икономика–перспективи и предизвикателства“ , Сборник доклади от Годишна университетска научна конференция, том 7, Издателски комплекс на НВУ „Васил Левски“, стр. 241-250
- Национален план за възстановяване и устойчивост, <https://www.nextgeneration.bg/>
- Програма „Цифрова Европа“ 2021 – 2027, <https://www.mtitc.government.bg/bg/category/273/programa-cifrova-evropa-2021-2027>
- Стратегия за цифрова трансформация на България за периода 2020 – 2030 г, приета с Решение № 493 на Министерския съвет от 21.07.2020 г.,
- Стратегия за развитие на изкуствения интелект в България до 2030 г.